

**РЕЗЮМЕТА НА НАУЧНИТЕ ТРУДОВЕ НА ГЕОРГИ Н. НИКОЛОВ
ЗА УЧАСТИЕ В КОНКУРС ЗА „ДОЦЕНТ” В СУ „КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ”**

Монографии

**Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното
Българско царство (края на XII – средата на XIII в.). София 2011,
ИК Гутенберг, 255 с.**

РЕЗЮМЕ

Появата и развитието на самостоятелни и полусамостоятелни областни владения в земите на възобновеното Българско царство от края на XII и през първата половина на XIII в. показва една от спецификите в развитието на българската държавност и нейната структура през този период.

Забелязват се няколко етапа в историята на сепаратизма по българските земи. Първият етап обхваща периода от възобновяването на Българското царство през 1185 г. до мирния договор с Византийската империя от края на 1202 г. Повечето от появилите се по това време владения били управлявани от отцепници от византийската власт. Такива били земите на Добромир Хриз, Иванко и Йоан Спиридонаки. Опитите им да се установят в свои самостоятелни владения, отцепвайки се от империята допринасял за освобождението на българските земи от ромейска власт. Географският ареал на техните действия обхващал Родопската област и Македония. Това било така не само заради планинския релеф, който улеснявал откъсването от централната власт. В споменатите области византийското управление и по специално неговите военни сили, било твърде слабо. Ромейската централна власт, която вървяла след събитията, трябвало да запущва пробойните на своята държавна територия със спасителни походи в Македония и Родопската област. По тази причина

самият византийски император е трябвало да предприема военни действия срещу отцепниците или пък да изпраща елитни части от своята армия. Местното, главно българско население било опора и в действията на Добромир Хриз, и в тези на Иванко. Всичко това било използвано от търновския цар Калоян който подкрепял Добромир Хриз, Иванко и Йоан Спиридонаки и в определни случаи контролирал техните отцепнически действия.

Същевременно и в други български земи се появили сепаратисти. Техните владения, обаче били резултат от други причини. В Българския северозапад принцс Белота управлявал земи, които били „ябълката на раздора” в българо-унгарските отношения. Подобно на отцепниците в Македония и Родопите и той се намирал в обсега на политиката, водена от цар Калоян. По тази причина търновският владетел му позволил известна самостоятелност в отношенията му с Римската църква.

„Петровата земя” на цар Петър в Добруджа и Лудогорието, пък била форма на апанажно владение, чиято поява била предизвикана от прагматични обстоятелства: новата българска династия да удържи в свое подчинение, вече освободените земи в условията на продължаващата тежка война с Византийската империя.

Преди всичко прави впечатление нетрайността на посочените владения, повечето от които имали живот около 1-2 години, като само цар Петър и Добромир Хриз управлявал малко повече – около 6 години. Владенията на Добромир Хриз, Иванко, Йоан Спиридонаки и княз Белота възникнали в невралгични точки на Балканите и изпълнявали важна роля в българо-византийската война на юг и българо-унгарските сблъсъци на северозапад. Зад действията и на четиримата стоял мощната фигура на цар Калоян, с когото те били принудени да се съобразяват. Стременията за самостоятелност на тези сепаратисти не довели до сблъсъци с Българското царство. Напротив, те изглеждали като миниатюрни негови сателити. Твърде показателен е случая с Иванко и Йоан Спиридонаки. Един след

друг те поддържали напрежението в Родопската област в периода 1199-1201 г. Тази последователност в техните антиромейски действия едва ли е случайна. Практически те отвличали вниманието на императора, с което дали възможност на цар Калоян да предприеме военни действия в Тракия и Черноморската област. В териториален план владенията на Иванко (а след него на Йоан Спиридонаки) в Родопите и това на Добромир Хриз в Македония опирали едно о друго и по този начин оформяли една дълга фронтова линия срещу империята, зад която стоял българския цар Калоян. Тази дъга излизала извън пределите на българските земи и достигала Тесалия и Пелопонес, където действал византийският отцепник Мануил Камица. И той обаче, бил сред изпълнителите на Калояновата политика.

Забележителна е и активността на княз Белота, която по време съвпадала с българо-унгарската война за Белград и Браничево.

Посочените сепаратисти имали сравнително висок социален статус. Добромир Хриз, Иванко и Йоан Спиридонаки преди да се отцепят заемали високи постове във византийската провинциална администрация на Балканите. Косвено свидетелство за положението на Белота в Българското царство е самостоятелната му кореспонденция с римския папа Инокентий III.

Част от сепаратистите през този период съумели да организират своя войска, с която воювали срещу византийската власт. Това е добре засвидетелствано в изворите по отношение на Добромир Хриз и Иванко. Характерно е, че и двамата разчитали предимно на планинските крепости в Македония и Родопите, като рядко предприемали действия извън тях. Изградените от тях резиденции били труднодостъпни твърдини. По своето устройство и градеж те значително отстъпвали на големите градски центрове в българските земи и били далеч от представата за столичен град.

Сепаратистичните владения през този етап до голяма степен зависели от управляващите ги личности. Тяхната политическа смърт белязала и края на

владенията им. Показателен е факта, че братът на Иванко, Мито не могъл да продължи живота на родопското владение.

Изворите не са отбелязали военни действия на сепаратистите срещу търновския владетел. Предположенията, че някои от тях се стремели да овладеят престола в Търново или в Цариград изглеждат неубедителни. Като цяло сепаратистичните владения възникнали на синора между XII и XIII в. били преходна форма за освобождението на земите на Българското царство в Родопите, Македония и Българския северозапад и в този смисъл тяхната роля може да се оцени като положителна за българите и тяхната държавност. Същевременно тези първи прояви на отцепничество и опитите за формиране на самостоятелни владения в земите на царството били първият сериозен симптом за дългия процес на политическа децентрализация дезинтеграция в България през XIII-XIV в.

Вторият етап на сепаратизма обхваща владенията, които се появили след смъртта на цар Калоян и просъществували до битката при Клокотница. В историческите изследвания се е наложило мнението, че появата на владенията на севастократор Стрез и деспот Алексей Слав е плод на гоненията спрямо тях от цар Борил. Тази постановка на въпроса само отчасти отговаря на истината и се нуждае от известна преосмисляне. В действителност тези две владения възникнали по различен начин. Докато севастократор Стрез, наистина трябвало да бяга от Търново в Сърбия и оттам вече се установил в Просек, то деспот Алексей Слав бил сред Калояновите наместници в Родопската област. И двамата, като противници на цар Борил, използвали слабостта на търновския владетел и се установили като напълно самостоятелни владетели съответно в Средна Македония и Родопите.

Двамата български първенци принадлежали към фамилията Асен и били сред най-близките родственици на търновските владетели от края на XII и началото на XIII в. И двамата носели най-високите почетни титли в

Българското царство през XIII в. – севастократор и деспот. Съществува вероятност да са ги получили от цар Калоян.

Слабостта на търновския цар-узурпатор създава политически вакуум в провинцията на Българското царство и това било използвано овреме от неговите властни сродници. Севастократор Стрез се утвърдил като владетел на Средна Македония като откъснал от Българското царство значителна по-обхват територия. Независимо, че към 1210-1211 г. латинската заплаха накарала Стрез и Борил да се съюзят, севастократорът запазил владението си.

Обширни територии от Българското царство откъснал и деспот Алексей Слав. Първоначално той се обособил в Родопската област с център крепостта Цепина, а през 1211 г. овладял и Пиринска Македония, като се установил в Мелник.

Взети заедно владенията на Стрез и Алексей Слав съставлявали приблизително една четвърт от територията на възобновеното Българско царство. От подчинените им земи двамата извличали значителни изгоди и обратно търновският владетел в немалка степен се лишавал от данъчни постъпления и набор.

За разлика от предходния етап сега сепаратистите сключвали съюзи и участвали в политически коалиции, като смело водели войската си в битки далеч от своите резиденции. Нещо повече, през 1211 г. Алексей Слав със свои отряди воювал срещу цар Борил. И в този случаи обаче деспотът не проявил интерес към престола в Търново. Опитният политик и изпечен в дипломатическите интриги играч, добре знаел кому по право принадлежи властта и затова предпочел да се утвърди като независим господар в Родопско-Пиринската област.

Сепаратистичните владения през този етап на развитие се отличавали със сравнително по-голяма жизненост. Владението на севастократор Стрез просъществувало около три-четири години (1208-1211), а това на деспот Алексей Слав почти четвърт век. Политическите комбинации на деспота

показват голямата роля на личността за продължителният живот на владението му. Във владението на Слав се забелязват редица елементи на държавна организация: владетелска резиденция, собствена канцелария, данъчно-съдебна система и военно-административна организация, прояви на ктиторство и т.н.

Севастократор Стрез преизползвал оставената от Добромир Хриз крепост Просек и в този смисъл тя не се променила съществено. За разлика от него Алексей Слав изоставил Цепина, преместил се в Мелник и от крепост го превърнал в истински град. Резиденцията на деспота по своето градоустройство напомняла средновековните крепости в Червен, Ловеч и др. и се доближавала до столицата Търново.

Показателен е и фактът, че най-ранната българска дарствена грамота – Сигилият на деспот Алексей Слав от януари 1220 г., произхождал не от столицата Търново, а от канцеларията на един самостоятелен владетел в Мелник. Именно във владението на деспот Алексей Слав се забелязват рудименти на териториална държава, каквито на Балканите се появили в средата и втората половина на XIV в.

Политическият сепаратизъм в периода от 1207 до 1218 г. бил насочен срещу българския цар в Търново и това имало негативно отражение за единството и силата на царството. От друга страна обаче и севастократор Стрез и деспот Алексей Слав бранейки своите владения, успели да ги опазят от сръбските попълзновения в Македония и от аспирациите на латини и ромей в Родопите.

След битката при Клокотница настъпила привидна централизация на възобновеното Българско царство. Осъзнал мощта си като най-силна фигура в Европейския югоизток, цар Иван Асен II обединил под скиптъра си земите на държавата, която достигала „от море до море”. В тази огромна територия той назначил свои наместници – областни управители (протосевасти, севасти, кастрофилаци). От повелята-оризмо, която той дал

на дубровнишките търговци се вижда, че царството било разделено на „хори“ (земи), всяка от които обхващала значителна по площ територия. Според средновековния принцип на йерархична субординация, царските наместници в тези области, били пряко подчинени на царя. В условията на политическата криза в Българското царство настъпила след смъртта на цар Иван Асен II, някои от тях използвали големите си пълномощия и власт, за да добият по-голяма самостоятелност. Най-често това били царски родственици. Такъв бил севастократор Петър, който се споменава единствено в Договора на Михаил II Асен с Дубровнишката община от 15 юни 1253 г. Сведенията в него сочат севастократора, като господар на отделна от Търновското царство територия, в която била изградено собствена данъчна и съдебна организация. Вероятно неговото владение се намирало в Българския североизток, със средище Велики Преслав. Той също, макар да имал значителни правомощия в царството (бидейки може би регент на Михаил II Асен) не бил сред претендентите за търновския престол.

До средата на XIII в. децентрализационните процеси във възобновеното Българско царство обхванали земите на Македония, Родопската област, Българския североизток и Българския северозапад. Твърде важен е фактът, че през втората половина на XIII и през XIV в. наред с новите огнища на сепаратизъм, самостоятелни и полусамостоятелни областни владения продължили да възникват в земите на Българския северозапад и Българския североизток, в Македония и Родопите. Това показва голямата роля на географския фактор за появата им в тези региони и заедно с това влиянието на съседните държави за децентрализацията на периферните български земи.

* * *

Студии и статии

1. Имперската алтернатива в политическия живот на Българското царство през XIII–XIV в.– В: Личността в историческото развитие. Алтернативата в историята. София 1995, с. 104–129.

РЕЗЮМЕ

В статията са разгледани дакументално засвидетелстваните титли на българските владетели в периода от края на XII до края на XIV в. Специално внимание е отделено на идеята за завладяване на византийската столица Цариград от българите. Авторът защитава тезата, че през XIII–XIV в. управляващите в България свалят от „дневен ред” изпълнението на тази цел. Всъщност от края на XII до края на XIV в. в политическата идеология на Българското царство доминира идеята за интеграция на българската етническа общност на Балканския полуостров.

* * *

2. Концепцията на Петър Мутафчиев за сепаратизма в Българското царство през Средновековието.– В: Професор Петър Мутафчиев познат и непознат. София 1997, с. 57–67.

Оригинално изследване, в което за пръв път се анализира научната позиция на българския историк Петър Мутафчиев относно развитието на сепаратизма в Българското царство през Средновековието. Авторът посочва, че именно П. Мутафчиев бе онзи историк, който пръв посочи, че децентрализационните процеси доминират в политическата история на Българското царство през XIII–XIV в. В частност са посочени характеристиките, които Мутафчиев прави на отделните сепаратисти.

* * *

3. Властта на сепаратистите в България през втората половина на XIII в.– ГСУ ЦСВП 90/9 (2000) с. 219–228.

В статията се посочват онези елементи, които характеризират властта на сепаратистите в Българското царство през втората половина на XIII в. Сред лостовете на властта тук спадат наличието на войскова сила, водене на самостоятелна външна политика, установяването на собствена резиденция, собствено монетосечене и др. Предмет на проучване са владенията на деспот Яков Светослав, на братята Дърман и Куделин, на братята Радослав Войсил и Смилец, на деспот Елтимир и деспот Шишман. Тяхната власт нараства и в края на XII в. българският цар в Търново изглеждал като *primus inter pares* сред владетелите на самостоятелни и полусамостоятелни владения.

* * *

4. Сепаратизмът в Българския северозапад и Сръбското кралство в края на XIII в.– В: България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация. Сборник статии от българо-сръбски симпозиум, 14-16 септември 2003, София. София 2005, с. 101-110.

Терминът Български северозапад през средните векове има динамичен географски обхват. В първоначалните предели на Българското ханство в края на VII и през VIII в. неговите най-северозападни предели опират до пролома Железни врата на р. Дунав. По-късно, през IX-XI в. неговото пространство достигнало последователно до р. Тиса и Средния Дунав с крепостите Браничево (дн. Костолац), Белград, Срем (античния Сирмиум, дн. Сремска Митровица), Сланкамен и Буда. Както е известно последната крепост на Българското царство, завладяна от византийците през управлението на император Василий II Българоубиец (976-1025) била Срем. От края на XII и началото на XIII в. възобновеното от Асеневци Българско царство постепенно си възвърнало властта над посочените земи. От средата на XIII в. насетне се наблюдава процес на постепенно свиване на

Българския северозапад на изток. Българският северозапад носи белезите на българско етническо присъствие, политическа власт и църковна организация след налагането на християнството в България.

Първоначално българо-сръбският конфликт намира поле за изява в земите на българските боляри от кумански произход, братята Дърман и Куделин, с център крепостта Ждрело (при с. Горнячка клисура). Това владение възникнало през 1273 г., когато Дърман и Куделин успели да отвоюват Браничевската област от Унгарското кралство. През 1291 г. Стефан Драгутин отишъл в Мачковци (на р. Сръбска Морава), при брат си, сръбският крал Стефан Урош II Милутин (1282-1321). Двамата се споразумяли за общи военни действия и навлезли в земите на Дърман и Куделин, завладяли ги, а двамата български боляри прогонили на север от Дунав. За Българското царство тази териториална загуба имала негативни последици. Раздирано от политическа криза то не могло да подпомогне Дърман и Куделин. Самият факт, че двамата братя използвали помощта на кумани и татари, подсказва, че те не са могли да разчитат на търновския владетел. Унищожаването на владението на Дърман и Куделин, дало възможност на сърбите да овладеят и дунавската крепост Браничево. Така за пръв път в историята си средновековната сръбска държава достигнала до р. Дунав. Това завоевание на север осигурило на Сръбското кралство простор за по-нататъшно разширение на северозапад.

Завладяването на Видин от сърбите, макар и временно показва сериозните намерения на Сръбското кралство да разшири своите владения за сметка на българските сепаратисти. Под натиска на татарите, сръбският крал изпратил като заложник в “Златната орда” своя син и престолонаследник Стефан Дечански, заедно с няколко сръбски боляри. Освен това крал Милутин бил принуден да върне владението на деспот Шишман. След преговори между двамата това било изпълнено.

Отношенията между сръбския крал и българския деспот неочаквано от крайна враждебност станали приятелски и били заздравиени с династични бракове. Шишман поел задължение да поддържа добри отношения със Сърбия и се оженил за дъщерята на великия жупан Драгош.

Сръбското кралство действало експанзивно, целейки унищожението и присъединяването на сепаратистичните владения в Българския северозапад. В това отношение Сърбия постигнала частичен успех – Браничевската област, останала под сръбска власт до 1319 г., когато била завладяна от унгарците. Видинското княжество успяло да устои на сръбския натиск с помощта на татарите.

Българското политическо присъствие в Белградската област продължило до към 30 –те години на XIV в. През следващите векове Българският северозапад постепенно загубил българския си характер, най-напред политически, след това в църковно отношение, а през късното средновековие и етнически. В периода на османското завоевание на Балканите, прииждащите от южните сръбски земи бежанци се отправили на север и се заселили тук. През следващите векове сръбският етнически елемент постигнал числено превъзходство в крайдунавските територии.

* * *

5. Етапи на сепаратизма в Българското царство (краят на XII-началото на XIV в.).– В: Българските земи през Средновековието (VII-XVIII в.). Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузев. Варна, 12-14 септември 2002 г. (=Acta Musei Varnaensis III-1). Варна 2005, с. 71-78.

Процесът на политически сепаратизъм, в Българското царство той се развил сравнително плавно. Негова основна характеристика е постепенното му задълбочаване и налагането му като държавен модел през втората половина на XIV в. Друга важна особеност за сепаратистичните владения в българските земи през XII-XIII в. е техния значителен териториален обхват. В почти всички случаи става дума за обширни земи, за цели региони от Българското царство: Българският северозапад, Родопската област, Македония, Подбалканските земи, Причерноморската област и част от Добруджа. Откъсването им лишавало централната власт от данъчни постъпления и рекрут на войска. В някои случаи гравитацията на техните господари към съседните държави криела допълнителна заплаха за търновските царе.

Хронологията на политическия сепаратизъм в Българското царство дава възможност да се посочат няколко основни етапа в неговото развитие през периода от края на XII до началото на XIV в.:

1. 1186-1207 г. През този етап сепаратизмът във възобновеното Българско царство обхванал няколко региона: Македония, Родопската област и част от северозападните български земи.

2. 1207-1230 г. През този период възникнали две самостоятелни владения – едно във Вардарска Македония и друго в Западните Родопи, което се разширило на запад обхващайки Рило-Пиринския масив.

3. 1230-1241 г. Този етап може да се определи като период на “скрит сепаратизъм” по българските земи. След 1228 г. единственият останал да действа сепаратист, деспот Алексий Слав, не се споменава повече в историческите извори. Обикновено се смята, че след голямата победа на цар Иван Асен II над епирския император Теодор Ангел Комнин (1215-1230) при Клокотница (9 март 1230 г.) и териториалното разширение на Българското царство, на сепаратизма бил сложен край, а владението на Слав, унищожено и присъединено към държавата.

4. 1241-1280 г. Сепаратизмът през този етап обхванал земите на Българския северозапад, западните краища на царството (вероятно Средецката област), и Причерноморската област около Несебър до Велики Преслав.

4.1280-1323 г. През този период възникнали четири самостоятелни владения – две в Българския северозапад и две в Подбалканската област. По своя обхват, територията им взета като цяло, обхващала почти половината от земите на Българското царство.

* * *

6. Carstwo Bułgarskie a zdobycie Konstantynopola w 1204 r.– In: IV Krucjata. Historia, reperkusje, konsekwencje. Praca zbiorowa pod redakcją Zdzisława J. Kijasa OFMConv i Macieja Salamona. Kraków 2005, s. 139-147.

Възобновеното през 1186 г. Българско царство се опитва да използва още кръстоносците от Третия кръстоносен поход (1189-1190) за общи действия срещу Византийската империя. Движението на Четвъртият поход, който застрашително приближава българските земи, е внимателно следено от цар Калоян (1197-1207). И преди завладяването на Цариград и след това българският владетел прави опити за сближение с кръстоносците за общи действия срещу Византия. При това той разчита и на добрите си отношения с римския папа Инокентий III (1198-1216). Политическото късогледство на водачите на похода превръща цар Калоян от потенциален съюзник в истински враг на Латинската империя. Резултатът от тази враждебност е гибелта на двама от най-видните латински владетели – император Балдуин I Фландърски (1204-1205) и маркиз Бонифаций Монфератски – и двамата са убити от българите. Победата на българския цар при Одрин от 14 април 1205 г. се оказва със значими последици за бъдещето на Латинската империя. Тя се превръща в един колос на глинени крака, който постепенно върви

към своя политически край. Сблъсъкът на православието и католицизма показва и различното отношение на двете страни. Българското царство допуска възможността за успоредно съществуване на двете изповедания на Балканския полуостров. Напротив, новите господари на Цариград, гледат както на българите, така и на гръцкото византийско население като на схизматици и еретици. Идеята основа на този сблъсък се преплита с политическите и икономическите интереси на Венеция и останалите сили, представляващи кръстоносното движение.

* * *

7. Observations on Separatism in Bulgarian Lands (end of 12th-mid 15th c.).– Bulgaria Pontica Medii Aevii IV-V₂ (2006), p. 413-459.

Първи опит за цялостно изследване на децентрализационните процеси в българските земи от края на XII до средата на XV в. Авторът посочва, че по това време децентрализацията на Българското царство намира най-различни проявления. Периодите на централизъм се редуват с периоди на сепаратизъм. Възникващите в българските земи владения носят редица специфики, обусловени от времето на появата им, управляващите ги личности и местонахождението им в различни региони на Българското царство. В средата и през втората половина XIV в. децентрализацията достига своята най-висока точка. Тогава възникват своеобразни микродържави, които по своите характеристики представляват мултипликация на „държавата-майка”. Те разполагат своя войска, изграждат военно-административна организация и данъчно-съдебна система, владетелите им се установяват в собствена резиденция, властта в тях се предава по династичен принцип, имат собствено монетосечене, водят самостоятелна политика и т.н.

* * *

8. Бележки за появата и началното развитие на апанажни владения в Българското царство (края на XII – средата на XIII в.).– В:

България на Балканите и с Европа. Минало, настояще и бъдеще. Т. I. Секция „История”. Сборник материали от научна конференция проведена в УОБ на УНСС – с. Равда на 27-30 октомври 2005 г. София 2007, с. 17-22.

Статията е посветена на апанажните владения във възобновеното Българско царство. Подчертава се, че този термин на Балканите се употребява само условно. Според автора характер на апанаж има владението на цар Теодор – Петър (т. нар. от Георги Акрополит „Петрова хора), просъществувало в периода 1190–1196 г. Вероятно по подобен начин възникнали и владенията на деспот Алексий Слав, севастократор Петър, Мицо и др.

* * *

9. Appearance and Initial Development of Appanages in the Bulgarian Tsardom (late 12th – mid 13th century).– In: Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantine-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century (=Byzantina et Slavica Cracoviensia, V). Ed. By M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smorağ Różycka. Cracow 2007, p. 259-265.

В статията за пръв път се прави опит да се посочат особеностите на апанажните владения във възобновеното Българско царство. Посочени са разликите между апанажите в средновековна Франция (и въобще в Западна Европа) от една страна, така и разликите с подобни владения във Византийската империя.

* * *

10. Вътрешнополитическото развитие на възобновеното Българско царство (края на XII – края на XIII век): фактори и проблеми.– ЗРВИ 46 (2009) с. 167-176.

Възобновеното Българско царство в края на XII и през XIII в. носело много от елементите на държавната структура и политическата

традиция на Византия от времето на късните Комнини: административно устройство, почетни титли и дворцови церемонии, военно-административна организация, данъчно-съдебна система и т.н. Същевременно на българска почва се наблюдава тяхното специфично развитие и проявление. В много отношения е налице българизация на привнесените от Византия елементи. Тя се изразила преди всичко в постепенното отпадане на византийската терминология, част от която била преведена на български език или побългарена.

Сепаратизмът в българските земи е друг съществен фактор в историята на възобновеното Българско царство. Неговите корени лежат във византийските опити за **Взоотхσβα** и формирането на самостоятелни и полусамостоятелни областни владетели. Децентрализацията се утвърдила като държавен модел във възобновеното Българско царство. Нейните приглушени форми през царуването на цар Иван Асен II не променят общата картина. Вследствие на това централната власт се лишавала от данъчни постъпления и от рекрут на войска. Това затруднявало търновския цар да води настъпателна външна политика. Освен това, дворецът и столичната аристокрация, за да компенсират загубите, водели политика на покачване на данъците и увеличение на чиновниците от данъчно-съдебния апарат. Краен резултат от това било нарастването на социалното недоволство, намерило израз в селското въстание от 1277-1280 г.

Куманите имали двойствена роля в политическия живот на Българското царство от края на XII и през XIII в. От една страна до татарското нашествие през 40-те години на XIII в. те били надеждна военна сила за българската войска, а от друга се вплели във вътрешните борби за власт и оставили негативен отпечатък в управлението на царството, като стояли в основата на много заговори, бунтове и преврати.

Заговорите и превратите в Търново довели дотам, че за един период от 115 години (1185-1300 г.) само един или двама български царе доживели естествена смърт на престола. Останалите били убити (заклани или отровени), ослепени, прогонени или принудени да абдикират. Част от заговорниците и превратаджиите имали съдбата на своите жертви. Борбата за царския престол до 1256 г. била между членовете на голямата фамилия на Асеневци. Убийствата и насилственото завземане на върховната власт не позволили да се осъществи едно строго династично престолонаследие според принципите на майората (от баща към син). Вместо това властта преминавала от брат към брата или пък към други сродници. В това отношение Българското царство повече наподобявало Византия от времето на Ангелите (1185-1204), отколкото периода на Комнините (1081-1185).

* * *